
JOSEP ROMEU I FIGUERAS

SOBRE UNA ANTIGA COMPOSICIÓ LÍRICA DE LA ROMÀNIA: VERSIONS, TEMES, MOTIUS I FORMES

INTROIT

Des de fa temps m'ha interessat una composició poètica de l'àmbit romànic sens dubte d'antiguitat notable, que he estudiat més o menys tangencialment i amb referència a diversos altres temes¹ i que ara voldria esquematitzar en una visió de conjunt sense pretendre, però, exhaurir el tema a causa de la intermitent i fragmentària informació que en tenim.

1. Vegeu J. Romeu Figueras, ed. dels textos poètics i comentaris del *Cancionero Musical de Palacio (Siglos xv y xvi)*, vols. 3-A i 3-B (Barcelona, CSIC, IEM, 1965), pàgs. 109-111, nota 67, i núm. 359, respectivament. Josep Romeu i Figueras, *Poesia popular i literatura* (Barcelona, Curial, 1974), pàgs. 62-65, notes 71 i 72. Josep Romeu i Figueras, *Corpus d'antiga poesia popular* (Barcelona, Ed. Barcino, 2000, Els Nostres Clàssics, Col·lecció B, núm. 18), pàgs. 18, 111, núm. 101, i p. 317, núm. 358. Pere Serafi, *Poesies catalanes*, ed. crítica de Josep Romeu i Figueras (Barcelona, Ed. Barcino, 2001, Els Nostres Clàssics, Col·lecció B, núm. 21), pàgs. 184-185, núm. lvii. Es pot consultar, d'altra banda, bé que amb reserves, a causa de la seva informació incompleta –oblida l'aportació catalana, per exemple–, l'article de P. Bec, «Étude diachronique et structurel d'un exorde lyrique médiéval et ses motifs», a *Actes. XVI Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, I (Palma de Mallorca 1982), pàgs. 331-346.

Aquesta composició admet diversitat de motius i de formes, però comença sempre amb un vers tòpic segons el qual el o la protagonista es lleva de bon matí i es dirigeix al jardí, a l'hort, al camp o a qualsevol altre indret agradós, sovint per collir-hi flors, i es troba amb algú de l'altre sexe i entaulen tots dos una conversa amorosa que sol acabar feliçment. A voltes l'encontre és amb un ocell, molt especialment un rossinyol, al qual la protagonista, com s'esdevé gairebé sempre, fa una confidència i demana sovint que transmeti un missatge a un tercer.

EL VERS TÒPIC

Com ja veurem, aquest vers tòpic que obre el relat fa, en les peces que adduirem –la totalitat de les que coneixem–, d'aquesta manera: “Eu·m levei un bon mati” (ve després del refrany liminar), “Me levay un domatin” (ídem), “Mylevay par ung matin” (ídem), “Ju me levé un bel maitin” (ídem) o bé “Sí·m leví de bon matí.”

El vers en qüestió, el trobo al començ de totes les versions de la cançó que conec. Però penso en la possibilitat que no hi sigui més que mimèticament, com a component d'altres cançons conegudes, o que sigui una fórmula d'introducció coneguda o força emprada arreu, si més no als Països Catalans. M'ho fa pensar, això darrer, el fet que hagi emprat l'aquella fórmula introductòria el mateix Anselm Turmeda a l'inici de les seves *Cobles de la divisió del regne de Mallorca*:

Sí·m leví un bon maití,
temps era de primavera [...];²

que figuri al començ de la divertida cançó popular de finals del segle XV procedent d'un manuscrit copiat *ca.* 1500, després del refrany “A, gat! A, gat! A, gat!”:

Jo·m levé vuy de matí,
un petit abans del jorn [...],³

i encara en el folklore actual del nostre país:

2. Cf. Anselm Turmeda, *Llibre de bons amonestaments i altres obres*, comentaris preliminars de Mikel de Epalza (Palma de Mallorca, Moll, 1987), pàg. 9.

3. Vegeu Josep Romeu i Figueras, *Corpus* cit. pàg. 137, núm 131.

Jo me'n llevo de matinet,
matinet a la bona hora [...];⁴

Me'n lleví de bon matí, antes del jorn.
A la porta de l'aimada me n'aní sol [...];⁵

Jo me'n llevo de matinet,
de matí jo me'n llevaba [...];⁶

i cf., encara:

Matinet me llevo,
abans del sol sortir [...].⁷

UNA PASTORELLA DEL SEGLE XIII

La pastorella que copio a continuació, una de les més belles de la poesia trobadoresca de l'antigor, és atribuïda a Guiraut d'Espanha, de Tolosa de Llenguadoc, que escriu entre 1145 i 1209. Comenc els versos tipres de començament de relat i narra

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

la trobada del poeta amb una bella pastora, amb final feliç. És la primera que conec de les composicions líriques romàniques del gènere que estudiem. Diu així:

*Per amor soi gai,
e no·m n'estrairai
aitan quan viurai,
Na Cors Covinen.*

I Eu·m levei un bon mati, enans de l'albeta; 5
anei m'en en un vergier per cuillir violeta,
e auzi un chan

4. M. Milà i Fontanals, *Romancerillo catalán* (Barcelona, A. Verdaguier, 1882), pàg. 21, núm. 19.

5. M. Milà i Fontanals, *op. cit.*, pàg. 188, núm. 221.

6. M. Milà i Fontanals, *op. cit.*, pàg. 374, núm. 439.

7. M. Milà i Fontanals, *op. cit.*, pàg. 425, núm. 582.

bel, de luenh; gardan
trobei gaia pastorela sos anhels gardan.

II “Dieus vos sal, Na pastorela, color de rozeta; 10
fort me meravill de vos com estaitz soleta;
bliaut vos farai,
si penre·l vos plai,
menudet cordat ab filetz d’argen.”

III “Per fol vos ai, cavalier, e plen d’auradura, 15
quar vos mi demandas so don non ai cura.
Pair’e maire ai,
e marit aurai,
e, si a Dieu plai, far m’aun onramen.

IV A Dieu, a Dieu, cavalier, que mon pare·m crida, 20
qu’ieu lo vei·la jus arar ab bueus sel’artigua;
que semenam blatz,
eunhien n’assatz,
e si acaptatz, dar vos em fromen”

v E quant el l’en vit anar, mes se apres ela; 25
pres la per la blanca man, gieta l’en l’erbeta;
tres vetz la baizet,
anc mot non sonet;
quan venc la quarteta: “Senher, vos mi ren.”⁸

8. Eds. de la pastorel·la esmentada: Paolo Savi–Lopez, «Il cancionero provenzale J», a *Studi di filologia romanza*, IX (1903), pàg. 405; Otto Hoby, *Die Lieder des Troubadours Guiraut d’Espanha* (Friburg 1915), pàg. 47, núm. xvii; Martín de Riquer, *Los trovadores. Historia literaria y textos*, III (Barcelona, Planeta, 1975), pàgs. 1390–1391, núm 283.

VERSIÓ INCOMPLETA DE PROCEDÈNCIA ITALIANA, PERÒ SEGURAMENT D'ORIGEN CATALÀ

La trobem al cançoner musical de Montecassino; Archivio 871, relacionat amb la cort napolitana d'Alfons el Magnànim.⁹ Va precedida d'un refrany bagatel·la i només conté quatre versos del relat, en els quals la protagonista es lleva de matí, abans de l'alba, i va al jardí a collir clavells. Ignorem, doncs, la peripècia que narrava la font i els elements temàtics amb què estava estructurada. Per la relació del manuscrit amb la cort musical napolitana del Magnànim, l'hem de situar a mitjans o poc després del segle xv. Fa com segueix:

*Dindirindín ridtñ rindayna,
dindiridín.*

Me levay un domatín,
matinet danant l'alba,
per andar a un giardín
per collir la ciroflada.

Dindiridín.

SCIPEDIA

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Com es veu, les grafies són de mà italiana, però el text té base catalana, avalada sobretot pel vers 4.

VERSIÓ FRANCESA DEL SEGLE XV. EL MOTIU TEMÀTIC DEL ROSSINYOL

De la mateixa família i segurament amb el mateix tema és la versió francesa que tot seguit copio. Com es veurà, el text devia ésser el mateix de la versió italo-catalana ara mateix reproduïda, ço que fa més interessant encara la seva coneixença. La francesa és també del segle xv, sense altra precisió, i diu així, amb el seu refrany bagatel·la, pràcticament igual que l'anterior:

9. Descripció i estudi d'aquest manuscrit musical per Isabel Pope, «The musical Manuscript Montecassino N 879» (*sic.*, per error d'impressió), a *Anuario Musical*, XIX (1964 [1966]), pàgs. 123-163.

*Le dinderindine, la dinderindene,
la dinderidine.*

I Mi levay per un matin,
plus matin que no souloye;
m'en entray en no jardin 5
pour cullir la gorouflada.
La dinderidin.

II M'en entray en no jardin
pour cullir la gorouflade.
Rencontray le roussignou 10
qui estoit dessus l'ombrade.
La dinderidin.

III Rencontray le roussignou
qui estoit dessous l'ombrade.
"Roussignou, brau roussignou, 15
va moy faire un messaige."
La dinderidin.

IV Roussignou, brau roussignou,
va moy faire un messaige
au plus gentil compaignon 20
qui soit en toute l'armade.
La dinderidin.

V Au plus gentil compaignon
qui soit en toute l'armade.
Porte pourpoint de veloux 25
et la chaussé d'escarlade."
*La dinderidin.*¹⁰

10. Gaston Paris, Auguste Gevaert, *Chansons du xve siècle* (Paris 1875, Société des Anciens Textes Français, 82), pàg. 102, núm. civ.

Apareix aquí el tema o motiu temàtic del rossinyol confident i missatger i probablement el portava també la versió anterior. Aquí es parla de l'amant soldat i de la seva vestimenta vistosa com a destinatari del missatge, bé que aquest destinatari pot canviar en altres versions, on, per exemple, l'amic que ella estima, una malmaridada o els seus pares.

ENCARA EL MOTIU TEMÀTIC DEL ROSSINYOL CONFIDENT I MISSATGER

A la meua citada ed. del *Cancionero Musical de Palacio*, al volum 3-B, pàgs. 440-441, núm. 359, reproduceixo una cançó, incorporada al manuscrit devers 1505 però escrita probablement uns vint-i-cinc anys enrere, que diu així:

*Dindirin dindirin dindirindaña,
dindirindin.*

I Ju me levé un bel maitin.

Matineta per la prata

que cantava so la rama.

Dindirindin.

II Encontré le ruyseñor

que cantava so la rama.

“Ruyseñor, le ruyseñor,

10

fácteme aquesta embaxata.

Dindirindin.

III Ruyseñor, le ruyseñor,

fácteme aquesta embaxata

y digaolo a mon ami

15

que ju ja so maritata.”

Dindirindin.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Barreja de formes italianes i franceses, aquesta versió inclou també el motiu temàtic del rossinyol confident. El destinatari és l'amic i l'emissora, una malcasada.

Una temàtica molt semblant trobem encara en la tradició catalana folklòrica i oral com en la cançó següent, prou coneguda, on la confiança al rossinyol també la fa la malmaridada, però ara als parents i contra el pare que l'ha casada amb un vell:

Rossinyol, bon rossinyol,
Déu te do llarga volada,
i diràs als meus parents
que el meu pare m'ha casada,
me n'ha casada amb un vell;
no el puc veure ni m'agrada.
Set anys que n'estic amb ell;
no me li he mirat la cara,
sinó un dia per descuit
en el replà de l'escala,
a l'escala del carrer,
que se'n va trencar la cama [...].¹¹

SCIPEDIA

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Curiosament, don Ramón Menéndez Pidal, al seu *Romancero hispánico*, II (Madrid 1953), pàg. 206, com a prova de la seva tesi de l'expansió de l'heptasil·lab castellà a Catalunya abans del segle XVI, addueix la composició transcrita del *Cancionero Musical de Palacio*, dient que «es la forma del romance tradicional conservado hoy (*Romancerillo* de Milá, 358), “Rossinyol, bon rossinyol, Déu te do llarga volada [...].”» Josep Massot i Muntaner, en dos seus treballs primerencs, «Aportació a l'estudi del romancer balear», a *Estudis Romànics*, VII (1959-1960), pàgs. 68-69, i «El romancero tradicional español en Mallorca», dins *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, XVII (1961), pàg. 161, ambdós fidelment ajustats a les directrius de Menéndez Pidal, abunda en les mateixes afirmacions i també omet la versió de Montecassino, com el mestre castellà. A la primera referència sentència, rotund, però massa simplistament: «És indubtable, però, que hi hagué un període durant el qual coincidiren ambdues influències [la francesa i la castellana], la qual cosa motivà que, bé que els temes fossin

11. M. Milà i Fontanals, *op. cit.*, pàg. 336, núm. 358.

francesos, el metre era espanyol. Des del segle xv o principis del xvi trobem el vers de set síl·labes (l'octosíl·lab castellà) en un romanç tradicional català, *Rossinyol, bon rossinyol*, cantat avui pertot», i seguidament transcriu la composició del *Cancionero Musical de Palacio*. Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana*, III (Esplugues de Llobregat 1964), pàg. 553, al seu torn s'expressa així: «L'octosíl·lab propi del romancer castellà (heptasíl·lab comptant a la catalana) ja apareix al final del segle xv en una versió de l'avui tan popular *Rossinyol, bon rossinyol*. Es tracta d'una versió de l'anònim *Cancionero musical*, corrompuda amb italianismes i castellanismes»; en nota cita els treballs indicats de Menéndez Pidal i de Massot.

Cal reaccionar contra aquesta teoria del nacionalisme castellà perquè, a més d'interessada, és falsa. La peça del *Cancionero Musical de Palacio* ja hem dit que no és redactada ni en castellà ni en català, sinó en una barreja clara d'italià i de francès. Amb la catalana del “Rossinyol” té la coincidència de l'ocell confident i missatger i de la destinatària. Els temes poètics –i els no poètics– no tenen fronteres i, en canvi, sí que les tenen les llengües en què es redacten. A més, cada objecte literari té una estructura determinada i cal que no confonguem un text líric amb un altre de líric-narratiu; són dues entitats diferents. D'altra banda, avui sabem que la forma del *romance* és, a Catalunya, anterior a la influència castellana, perquè ja la coneixem a través de productes epigràfics catalans de mitjans del segle iv conservats per tradició oral i quan el romancer castellà no existia encara o balbucejava tot just. És el cas de la nostra cançó folklòrica de “Els estudiants de Tolosa”.¹²

Hi ha encara una altra cançó sobre el tema del rossinyol confident i missatger en la tradició oral catalana, que no tingueren en compte Menéndez Pidal, Riquer i Massot i que fa:

Rossinyol que vas a França,
t'encomano a la meu mare,
Rossinyol, d'un vol,
rossinyol de la val d'Orlanda,
rossinyol, d'un vol,
a mon pare ja no gaire

12. Vegeu el meu estudi «Els estudiants de Tolosa». Origen, formació i transmissió d'una balada folklòrica», dins el meu llibre, citat, *Poesia popular i literatura*, pàgs. 173-232, reproducció molt ampliada d'un meu estudi de 1956, que no tingueren en compte ni Massot ni Riquer.

perquè m'ha malmaridada:
a un pastor m'ha donada
que em fa guardar la ramada [...].¹³

Diré, per acabar i completar aquest capítol, que hi ha algunes peces populars o tradicionals, dues de catalanes i una altra en castellà, que duen el motiu temàtic del rossinyol confident i missatger, l'una, ben clarament, i l'altra, possible, per tal com és incompleta, i pertanyents a peces que no són del gènere concret que estudiem.

Al manuscrit 90, foli 1, de mitjan segle XIV, de l'Arxiu notarial, notaria de Besalú, de la ciutat d'Olot, llegim aquesta cançó que conté el motiu del rossinyol confident i missatger:

*Rosinyolet de mon verger,
e vay-ta'n, vay-tant a m'aymia!*

En xantant saluda-lé'n
tant en tant entrò se'n ria,

E si se'n riu, tant bon dia!

Si no se'n riu, ias, que m'aria!

SCIPEDIA

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Al *Cancionero Musical de Palacio* (vol. 3-B, pàg. 423, núm. 327 de la meva ed.) figura aquesta cançoneta incompleta, en la qual el motiu de la confiança i la missatgeria és possible, segons que sembla, i àdhuc probable:

*¡Aquel gentilhombre, madre!
Caro me cuesta el su amor.*

Yo me levantara un lunes,
un lunes antes del día,
viera estar el ruyseñor.

13. M. Milà i Fontanals, *op. cit.*, pàg. 405, núm. 549.

14. Publicada al meu *Corpus*, cit., pàg. 67, núm. 41.

Una segona, en català, desenvolupa el motiu temàtic d'una manera més nova i original, té caràcter folklòric i és tradicional en la nostra transmissió oral:

Una cançó vull cantar,
una cançó molt polida,
d'un estudiant de Vic
que en festejava una viuda.
La viudeta se'n va a l'hort,
en un jardí que hi tenia.
A la vora del jardí,
un roseret hi havia.
A la soca del roser,
la viuda s'hi adormia.
Ja en passava un rossinyol,
que pel món dóna alegria:
"Rossinyol, bon rossinyol,
tu que cantes i jo estic trista,
si em duus noves de l'amor,
dues prendes te'n daria:
te daria un anell d'or
i un centre de plata fina."
"De noves, prou te'n daré,
però no te'n convendrien:
l'estudiant és a Roma
a servir una rectoria.
L'estudiant és a Roma,
a Roma per cantar missa."
La viudeta se n'hi va
vestida de peregrina.
La viudeta arriba allà;
l'estudiant canta missa.¹⁵

15. M. Milà i Fontanals, *op. cit.*, pàg. 350, núm. 375.

1 Sí-m leví de bon matí
y aní-me'n tota soleta
y entrí-me'n dins mon jardí
—*de matinet*
l'ayre dolcet la fa rira rirè— 5
per cullir la violeta.
Ay llasseta! Què faré
ni què diré?
Val Déu que stich dolenta!
L'amor és, que-m tormenta. 10

II A mon dolç amat trobí
adormit sobre l'herbeta.
Despertà's dient axí
—*de matinet*
l'ayre dolcet la fa rira rirè—: 15
si vull ésser s'amietta.
Ay llasseta! Què faré
ni què diré?
Val Déu que stich dolenta!
L'amor és, que'm tormenta. 20

III Yo li'n responguí que sí,
mas que no fos sentideta.
Ay, que tant pler may prenguí
—*de matinet*
l'ayre dolcet la fa rira riret—, 25
que restí consoladeta!

*Ay llasseta! Què faré
ni què diré?
Val Déu que stich dolenta!
L'amor és, que-m tormenta.*¹⁶ 30

Ja hem dit i estem veient que el tema i la introducció del relat foren, dins de matisos i variants diversos, molt tradicionals a la Romània i àmpliament tractats des del segle XIII en la cançonística cortesa i la subsegüent, influïda per la poesia tradicional i popular, i que encara n'hi ha fortes reminiscències en la nostra poesia oral. La versió de Pere Serafi és de les més simples, quant al tema i la inspiració lírica, de les conegudes: la protagonista es lleva de matí, va sola al seu jardí a collir violetes i hi troba el seu amat adormit, el qual es desperta i la requereix d'amor –a “ésser s'amieta”, diminutiu d'*amia*, ‘amiga, estimada’, mot del qual deriva la ultracorrecció *aimia*, segons Joan Coromines, *DECLC*, I, s. v. *amar*–, ella acceptant amb la condició que sigui en secret el seu acte d'amor. Tant de plaer en prengué que restà consolada del seu desfici eròtic, que la feia *dolenta*, és a dir, dolença, apenada, afligida.

En la peça de Serafi cada cobla és interrompuda per dos refranys, el primer, de dos versos, va després del v.3 de cada cobla i es refereix al poeta narrador, i el segon, de quatre versos, sobrevé després del v.6, també a cada cobla, i és posat en boca de la protagonista. La presència de semblants refranys en els versos liriconarratius, d'acord amb la distribució que ofereix aquesta versió, fa pensar i creure que es tracta d'un *rondeau*.

D'altra banda, el mot *rira*, dels vs. 5, 15 i 25, és sens dubte un gal·licisme o un provençalisme, i això fa pensar que Pere Serafi degué tenir davant els ulls models francesos o occitans per a la composició de la seva cançó, una hipòtesi que crec possible, donada la permeabilitat d'aquest poeta a l'obra aliena o a la poesia de tipus tradicional.

Un ressò més o menys precís del clima de la composició serafinesca, el trobem en la peça castellana del *Cancionero Musical de Palacio*, que fa:

16. Poema copiat de la meua ed. crítica Pere Serafi, *Poesies catalanes*, cit., pàgs. 184-185, núm. lvii. Cf. el meu *Corpus*, també citat, pàgs. 317-318, núm. 358. Un bon estudi d'aquesta cançó, el trobem al treball de J. Alegret, «Una cançó de Pere Serafi: edició i comentaris», publicat a *Anàlisi i comentaris de textos literaris catalans*, III, a cura de Narcís Garolera i Carbonell (Barcelona, Curial, 1985), pàgs. 168-208.

*Dentro en el vergel
moriré.
Dentro en el rrosal
matarm'an.*

Yo m'iva, mi madre,
las rosas coger.
Hallé mis amores
dentro en el vergel.
*Dentro en el rrosal
matarm'an.*¹⁷

I encara una altra en llengua francesa molt adulterada, inclosa en l'indicat cançoner musical:

*Pasé el agoa, ma julieta
dama, pasó l'agoa.*

Ju m'en anay en un vergel,
tres rosetas fui culler.
*Ma julioleta
dama, pasó el agoa.
Venite vous à moy.*¹⁸

JOSEP ROMEU I FIGUERAS

17. Vegeu la meua ed. del *Cancionero Musical de Palacio*, 3-B, pàgs. 444-445, núm. 366.

18. A la meua ed. que acabo de citar, es troba al vol. 3-B, pàg. 443, núm. 363.